

UDK7A6:902.

Sitora MAVLANOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail: mavlanovasitora247@gmail.com

T.f.f.d., dotsent A.Insopov taqrizi asosida

PRACTICAL RESTORATION OF MATERIAL AND CULTURAL CULTIVATION IN UZBEKISTAN

Annotation

In the first years of our independence, the works carried out in the republic in the field of restoration of material and cultural heritage, the laws and decisions adopted as a normative-legal basis for this, and the activities carried out in the restoration and preservation of historical cities and monuments are presented in this article. Our country has an ancient and rich history, which, along with the general historical process of cultural development, reflects the characteristics and laws of our country's past. Ancient settlements preserved on the territory of our country serve as an important factor ensuring historical-cultural consistency and traditionality.

Key words: Material and cultural heritage, non-governmental non-commercial organization, value, historical object, monumental art, UN, UNESCO, OCIS.

ПРАКТИКА РЕСТАВРАЦИИ МАТЕРИАЛЬНОГО И КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

В первые годы нашей независимости проведенные в республике работы в области реставрации материального и культурного наследия, принятые в качестве нормативно-правовой основы для этого законы и постановления, проводимая деятельность по восстановлению и сохранению исторических городов и памятников представлены в этой статье. Наша страна имеет древнюю и богатую историю, которая наряду с общеисторическим процессом культурного развития отражает особенности и закономерности прошлого нашей страны. Древние поселения, сохранившиеся на территории нашей страны, служат важным фактором, обеспечивающим историко-культурную целостность и традиционность.

Ключевые слова: Материальное и культурное наследие, неправительственная некоммерческая организация, ценность, исторический объект, монументальное искусство, ООН, ЮНЕСКО, OCIS.

O'ZBEKISTONDA MODDIY VA MADANIY MEROSNI TIKLASH AMALIYOTI

Аннотация

Ushbu maqolada mustaqillikning ilk yillarida moddiy va madaniy merosni tiklash borasida respublikada amalga oshirilgan ishlar, bu bo'yicha me'yoriy-huquqiy asos sifatida qabul qilingan qonun va qarorlar, tarixiy shaxarlar va obidalarni qayta tiklash va saqlash borasida olib borilgan faoliyat haqida tahliliy ma'lumotlar keltirilgan. O'zbekiston qadimiy va boy tarixga ega bo'lib, unda madaniy rivojlanishga doir umumtarixiy jarayon bilan birga, xalqning o'tmishiga xos xususiyatlar va qonuniyatlar o'z aksini topgan. Respublika hududida saqlanib qolgan qadimiy maskanlar tarixiy-madaniy izchillikni va an'anaviylikni ta'minlovchi muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Moddiy va madaniy meros, nodavlat notijorat tashkilot, qadriyat, tarixiy obyekt, monumental san'at, BMT, YUNESKO, OCIS.

Kirish. O'zbekiston o'z davlat mustaqilligini qo'lga kiritgach jamiyat hayotining barcha sohalari kabi moddiy va madaniy merosni tiklash, milliy ma'naviy qadriyatlarni saqlash masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini uning ma'naviy va madaniy rivojisiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "tarixiy merosni asrab-avaylash, o'rganish va avlodlardan avlodlarga qoldirish ham davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biridir" [1] – deb ta'kidlab o'tgani masalaning dolzarb ekanligining dalolatidir.

O'tish davrida tarixiy-madaniy qadriyatlarni tiklash va saqlash borasida zarur bo'lgan davr xisoblanadi. Shu bilan birgalikda bu davr muayyan murakkabliklarga ega bo'lganligi hamda o'ziga xos jihati davlat va jamiyat tomonidan tegishli chora-tadbirlarni amalga oshirishni ham taqazo etdi. Moddiy va madaniy merosni saqlash, qadriyatlarni qayta tiklash davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan va mustaqillikning ilk yillaridan

boshlab milliy qadriyatlar va xalqning urf-odaylarini inobatga olgan holda mavjud shart-sharoit va mukammal qonunchilik ishlab chiqildi va amaliyotga joriy etildi. O'zbekiston qadimiy va boy tarixga ega hudud bo'lib, uning milliy madaniyati, jozibali san'ati, mumtoz adabiyoti, ma'naviy qadriyatlari, udum va an'analarini butun olamga mashhurdir. Buyuk ajdodlardan yetib kelgan moddiy-ma'naviy merosni avaylab asrash muhim vazifadir. Chunki mustaqillikni mustahkamlashning yana bir muhim asosi ma'naviy asosdir. Istiqbol o'zbek xalqi tarixiy taqdirida yangi istiqbollarni ochdi. Mustaqillik tufayli o'zbek xalqi o'zining o'tmishda yaratgan juda boy va xilma hil moddiy-madaniy merosini tiklash, ma'naviy qadriyatlarini xalqqa qaytarish, yanada rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ldi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Avvalo qadriyat deganda nimani tushunmoq kerak. Qadriyat - bu madaniyat fakti bo'lib, u o'z mohiyat e'tibori bilan ijtimoiydir. Mustaqillik yillarida yaratilgan falsafa fani bo'yicha darsliklarda, jumladan, E.Yusupovning umumiy tahriri ostida tayyorlangan "Falsafa" (o'quv qo'llanma) kitobi, J.To'lenov,

Z. G'ofurov qalamiga mansub "Falsafa" darsligida "qadriyatlar" tushunchasi va uning mohiyati keng ochib berilgan. Masalan E.Yusupov o'z kitobida "Umuman olganda, qadriyatlar jamiyat tarixiy taraqqiyoti jarayonida shakillangan va rivojlangan. O'tmishda, hozirgi kunda va kelajakda ham ijtimoiy taraqqiyotga ijobiy ta'sir etadigan, kishilar ongiga singib ijtimoiy ahamiyat kasb etgan moddiy, ma'naviy boyliklar"[2]- ekanligini ta'kidlab o'tadi. O'tish davrida tarixiy-madaniy qadriyatlarni tiklash va saqlash borasida davlat tomonidan olib borilgan ishlar ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganib borilmoqda. Bu masalada A.A.Insopov o'zining tadqiqotlarida tarixiy madaniy qadriyatlarni tiklash va saqlashda davlat va nodavlat tashkilotlarning ijtimoiy sherikligi masalasiga ham o'z e'tiborini qaratib o'tgan. Bilamizki, mustaqillikning ilk yillari tarixiy-madaniy qadriyatlarni tiklash, ularni asrab-avaylash masalasi nafaqat davlatning oldida turgan asosiy vazifa bo'libgina qolmay, davlatga qarashli bo'lmagan nodavlat notijorat tashkilotlarning ham bu sohada faolligini talab qildi. O'z navbatida o'tish davrining eng qiyin bosqichlarida bu kabi tashkilotlarga katta ehtiyoj ham borligi ayni haqiqatdir. Bu borada ko'plab nodavlat notijorat tashkilotlar faoliyati yo'lga qo'yilgan bo'lib, "Bobur", "Oltin meros", "Amir Temur" halqaro hayriya jamg'armalari va boshqalarni ko'rish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Mustaqillikning ilk yillaridanoq respublikada ilm-fan, madaniyat, xalq ta'limi, adabiyot va san'atni rivojlantirish, tarixiy obidalarini ta'mirlash, asliga qaytarish, moddiy va madaniy merosni tiklash asosiy vazifalar qatoridan o'rin oldi. Buning uchun zarur instutsional hamda tashkiliy-huquqiy poydevor yaratishga muhim ahamiyat berildi. Buning natijasi sifatida, bosh qomusda fuqorolar O'zbekiston xalqining tarixiy, ma'naviy va madaniy merosini avaylab asrashga majburligi, madaniyat yodgorliklari davlat muxofazasida ekanligi o'z ifodasini topdi. Shuningdek, 1998-yil 29-avgustdagi "Madaniy boyliklarning olib chiqilishi va olib kirilishi to'g'risida"gi va 2001-yil 30-avgustdagi "Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida"gi, arxiv hujjatlari bilan ishlashni tashkil qilish va bu sohani rivojlantirish uchun "Arxiv ishi to'g'risida"gi qonun, O'zbekiston respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004-yil 3-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasida arxiv ishini boshqarishni takomillashtirish to'g'risida"gi qarorlari sohadagi mavjud muammolarni bartaraf etish va huquqiy jihatdan amalga oshiradigan ishlarni tartibli amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi[3]. Shu bilan birga, "Muzeylar to'g'risida"[4], 2010-yil 7-oktabrdagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "2010-2020 yillarda nomoddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish, asrash, targ'ib qilish va ulardan foydalanish Davlat dasturini tasdiqlash to'g'risida"gi [5] qabul qilingan qaror ham muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Tahlil va natijalar. Respublikada olib borilgan keng miqiyosdagi milliy qonunchilikdagi aynan bu sohaga e'tibor qaratilishi natijasida sobiq ittifoq davrida ayanchli ahvolda qolgan ko'plab tarixiy-madaniy qadriyatlar, yodgorliklar va boy ma'naviy me'ros qayta tiklana boshlandi, muqaddas qadamjolar obod etildi. Bu boradagi ishlarda nafaqat davlat balki nodavlat notijorat tashkilotlar tomonidan ham keng muhofaza qilina boshlanganligi, birinchidan, davlatning olib borayotgan siyosatida qonunlarning ishlab chiqilganligi va sohaga to'g'ri yo'naltirilganligi natijasi bo'lsa, ikkinchidan tarixiy qadriyatlarni qayta tiklashda nodavlat-notijorat tashkilotlariga keng yo'l ochib berilishi bilan ham besovita aloqadordir[6].

O'tish davri milliy-madaniy meros, qadriyatlarni qaytarish hamda tiklashda davlat tomonidan tegishli chora-tadbirlar amalga oshirish bilan bog'liq faoliyatining yo'lga qo'yilishi muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Bu davrda

respublikamizda 7216 ta madaniyat va tarix yodgorliklari xisobga olingan bo'lib, ularning 1595 tasi me'morchilik yodgorliklari, 3106 tasi monumental san'at asarlari, 2515 tasi arxeologiya yodgorliklari edi[7]. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat ishlari vazirligi tomonidan "Madaniyat yodgorliklarini saqlash, ta'mirlash va loyihalash ishlarining narxlarini belgilash xususida" buyruqi asosida muhim vazifalar belgilandi. Respublikada moddiy-madaniy merosni tiklash, yodgorliklarni ta'mirlash, konservatsiyalash, ilmiy loyihalar va loyiha-smeta hujjatlarini tayyorlash ishlari uchun yangi yo'riqnomalar ishlab chiqish vazifasi ham qo'yildi.

Mustaqillikning ilk yillarida moddiy va madaniy merosni muhofaza qilish va ulardan foydalanish bo'yicha "Meros" nomli Davlat dasturi ishlab chiqildi hamda xalqaro maydonda xorijiy davlatlar bilan integratsiyalashgan holda xalqaro tashkilotlar bilan ham hamkorlik faoliyati yo'lga qo'yildi. 1993-yili Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT), YUNESKO va jahon turizm tashkilotlari qo'shma missiyasi madaniy merosimizni asrash va tiklash borasida amaliy yordam ko'rsatdi. 1992-1993 yillarda Samarqand markazini qayta tiklash loyihasi uchun "Og'axon" jamg'armasi va Oksford Islom tadqiqotlari markazi "Imom Buxoriy me'moriy majmuasini tiklash" bo'yicha ko'rik tanlovlar o'tkazildi. Oksford islom tadqiqotlari markazi (OCIS) 1985-yilda tashkil etilgan bo'lib Angliyaning Oksford shahrida joylashgan islom va musulmon jamiyatlarini ilg'or o'rganish markazi va ta'lim xayriya tashkiloti hisoblanadi [8].

Statistik ma'lumotlarga e'tibor qaratsa, moddiy va madaniy merosni tiklash va ta'mirlash ishlariga davlat budjeti hisobidan 1994-yilning o'zidagi davlat budjetidan 24,4 million so'm ajratilgan. Shuningdek, hukumatning maxsus qarori bilan Mirzo Ulug'bek xotirasini tiklash va u bilan bog'liq bo'lgan obidalarini tiklash va ta'mirlash borasida 12,2 million so'mlik ishlar bajarildi. 1995-yildagi qaror bo'yicha esa belgilangan 22 ta yubiley obyektlarida bajarilgan ta'mirlash va tiklash ishlarining hajmi 157,65 million so'mni tashkil etdi. Shu jumladan Samarqanddagi Bibixonim masjidi, Amir Temur maqbarasi, Shoxi Zinda, Registon majmualari va boshqa obyektlarda 43,25 million so'mlik, Qashqadaryo viloyatining Shahrisabz shahrining Dorus-Saodat, Dorud-Tilovat, Oqsaroy arki, Chubin madrasasi, Qal'a devarlari va Qarshi shahridagi Ko'k Gumbaz masjidi, qadimgi ko'prik va hammom, Qilichboy madrasasida 64,75 million so'mlik, Surxondaryo viloyati Termiz shahridagi Sulton Saodat me'moriy majmuasida 14 million so'mlik ta'mirlash va tiklash ishlari, "o'zbek ta'mirshunoslik" institutida 10,82 million so'mlik me'moriy bezaklarni ilmiy ta'mirlash ishlari bajarildi[9].

O'tish davri moddiy va madaniy merosni tiklash amaliyoti asosan ikki bosqichda amalga oshirilganini ko'rish mumkin. Birinchi bosqich 1995-1996 yillar, ikkinchi bosqich 1997-2000 yillarni o'z ichiga oladi. Birinchi bosqichda Shahrisabz, Qarshi shaharlari va ularning atrofidagi me'moriy obidalar - Oqsaroy arki, Dorus-Saodat, Dorud-Tilovat me'moriy majmuasi, Qarshi Ko'k Gumbaz masjidida ta'mirlash ishlari olib borildi. Samarqandda Go'ri Amr maqbarasi, Bibixonim masjidi, Registon maydoni obidalari, Shoxi Zinda me'moriy majmuasini ta'mirlash ishlari davom ettirildi. Toshkent, Buxoro, Xiva, Farg'ona, Andijon, Namangan viloyatlarida joylashgan Temur va temuriylar bilan bog'liq qadamjolar reja asosida ta'mirlanib tiklandi. Tahliliy ma'lumotlarga e'tibor qaratsa, birinchi bosqichdagi tadbirlarni amalga oshirish 1995-yil fevral oyidagi hisobotlar bo'yicha 240 million 595 ming so'm mablag' ajratildi. Ikkinchi bosqichda (1997-2000 yillar) esa yubiley o'tkazish bilan bog'liq ishlarning asosiy qismi bajarildi. Yirik me'moriy majmualar, obidalar o'z davri haqida ma'lum tasavvur beradigan holga keltirildi. Bu ishlarni amalga oshirish uchun 311 million 560 ming so'm mablag' va moddiy-texnikaviy

resurslar ajratildi[10]. Shuningdek, kutubxonalarda ham tariximizga oid adabiyotlar ko'rgazmalari tashkil qilindi, bu boradagi adabiyotlar fondi yangilandi va to'ldirildi.

Respublika tarixi va madaniyatiga oid merosni saqlash hamda ulardan tarbiyaviy ishda foydalanish borasida muzeylarda ham bir qator foydali tadbirlar amalga oshirildi. 1997-yilda ekspozitsiya maydoni 50 ming metr kvadrat bo'lgan 60 ta turli yo'nalishdagi muzeylar faoliyat yuritdi. Bu vaqtda muzeylarga qatnash yiliga o'rtacha 5 million kishini tashkil qildi. Ularning fondi esa 2,5 milliondan ortiq eksponatni ўz ichiga oladi. Ekspozitsiya maydoni 35 ming metr kvadrat va fondi 250 ming ko'rgazmaga ega bo'lgan 400 ga yaqin jamoat muzeylari ham faoliyat yuritdi. Ularga yiliga 1 milliondan ortiq kishi tashrif buyurdi[11]. Respublika mustaqillikka erishgan vaqtdan boshlab 1996-yilgacha 10 ming donadan ziyod turli moddiy-madaniy ashyolar muzeylarga qaytarildi. 1991-1996 yillar mobaynida noqonuniy yo'llar bilan mamlakat hududidan chet ellarga olib chiqib ketishga urinishlar vaqtida chegarachi va bojxona xodimlari tomonidan ushlab qolingani nodir eksponatlar asosan, XIX-XX asrlarga mansub xalq amaliy san'ati namunalari, tarixiy ashyolar, uy-ro'zg'or buyumlaridan iborat edi. Bu buyumlar Davlat san'at muzeyiga qaytarildi va mustaqillikning 5 yilligiga bag'ishlangan "Qaytarilgan boyliklar" ko'rgazmasi tashkil etildi.

Xulosa va takliflar. Mustaqillik o'zbek xalqining moddiy va madaniy merosini tiklash, o'tmish allomalari xotirasini yodga olish va yubiley sanalarini nishonlashga keng yo'l ochib berdi. Milliy ma'naviy qadriyatlarni, an'analarni tiklash va keng targ'ib qilishga, yosh avlodni vatanparvarlik va milliy iftixor g'oyalari ruxida tarbiyalashga, haqqoniy tarixni yuzaga chiqarishga imkon berdi. Chunki o'lka hududidan topilgan tarixiy joylar, manzilgohlar, moddiy va ma'naviy ashyolar o'sha zamon kishilar tafakkuri natijasini ham aks ettirib turadi.

O'zbek xalqi o'zining o'tmishda yaratgan juda boy va xilma hil moddiy-madaniy merosini tiklash, ma'naviy qadriyatlarini xalqqa qaytarish, yanada rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ldi. Shuningdek, buyuk shonli tarixdan hozirga qadar yetib kelgan tarixiy-madaniy merosimizning durdonalaridan asl holda bahramand bo'lish imkoniga ega bo'ldilar. Bugungi kunda respublikada tarixiy-madaniy qadriyatlarni tiklash va saqlash amaliyoti amaldagi qonun hujjatlariga asoslangan holda yo'lga qo'yilgan bo'lib, doimiy ravishda davlat nazorati ostida va e'tibor markazida bo'lib kelmoqda. Bu borada amaliy ishlarni yanada takomillashtirish maqsadida nafaqat davlat, balki davlatga qarashli bo'lmagan nodavlat notijorat tashkilotlar faoliyatini yanada takomillashtirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. Islom hamkorlik tashkiloti Tashqi ishlar vazirlari kengashi 43-sessiyasining ochilish marosimidagi nutqi // Xalq so'zi, 2016, 19 oktabr.
2. E.Yusupov. "Falsafa" (O'quv qo'llanma). Toshkent, "Sharq", 1999, 323-bet.
3. Insopov A.A. O'zbekistonda fuqorolik jamiyatini barpo etishda davlat va nodavlat tashkilotlar ijtimoiy sherikligi (1991-2016 yy.). Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy daraja olish uchun yozilgan diss. - Toshkent, 2021. -157 b.
4. "Muzeylar to'g'risida" O'zbekiston Respublkasi 2010.10.07. Qarori. <http://lex.uz>.
5. "2010-2020 yillarda nomoddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish, asrash, targ'ib qilish va ulardan foydalanish Davlat dasturini tasdiqlash to'g'risida" O'zbekiston Respublkasi Qonuni. 2010.10.07. <http://lex.uz>.
6. Insopov A.A. O'zbekistonda tarixiy madaniy qadriyatlarni tiklashda davlat siyosati. // Respublika ilmiy-amaliy seminari materiallari to'plami / Arxivlar va moddiy-madaniy meros obyektlari: integratsiya jarayonlari, muammolar va ularning yechimlari. -Toshkent, O'zbekiston Respublikasi Markaziy davlat arxivi, 2017. -19 b.
7. Tojiboyev M.T. O'zbekiston mustaqilligi sharoitida milliy ma'naviy qadriyatlarning tiklanishi va rivojlanishi. Tarix fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. - Toshkent, 2001. -166 b.
8. <https://www.oxcis.ac.uk/>
9. Amir Temur tavalludining 660 yilligi yubileyiga bag'ishlangan tayyorgarlik ishlarini bajarilishining borishi haqida axborot. 1996.04.9. 01.10-104.
10. Tojiboyev M.T. O'zbekiston mustaqilligi sharoitida milliy ma'naviy qadriyatlarning tiklanishi va rivojlanishi: Avtoref.diss.tarix fan. nom. -Toshkent, 2000. -43 b.
11. Habibullayeva D.A. O'zbekistonda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning qayta tiklanishi (1985-1994 yillar). Tarix fanlari nomzodi ilmiy unvonini olish uchun yozilgan diss. - Toshkent, 1995. -139 b.